

Gönderim Tarihi: 19.12.2017 Kabul Tarihi: 26.02.2018

OSMANLI VAKIF GELENEĞİNDE CİHET UYGULAMASI

Talip AYAR*

THE PRACTICE OF CİHET IN THE TRADITION OF OTTOMAN FOUNDATION

Öz

Bu makalede cihet uygulamasının Osmanlı vakıf geleneğindeki yeri incelenecektir. En yalın anlamıyla “cihet”, vakıf bünyesinde yürütülecek hizmetler için tahsis edilen görevlere verilen isimdir. Çoğulu “cihât”tır. Vakıfların dinî, sosyal ve kültürel birçok alanda hizmetleriyle ve dolayısıyla cihet türleriyle karşılaşılmaktadır. Türleri ve nitelikleri belirlenen cihetler, tespit edilen şartları taşıyan kimselere verilmiştir. Böylece cihet sahipleri vakfın çalışanı kimliğiyle sorumluluk üstlenmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren artarak devam eden vakıf müessesesini sistemleştirme uğraşları, cihet alanında göreceli olarak daha geç zamanda vuku bulmuştur. Nitekim *Evkâf Nezâreti* 1826 yılında kurulmuşken, *Devlet Salnâmeleri*'ne göre cihet işlemlerini organize edecek büronun/kalemin teşkili ve ilk cihât müdürünün tayini 1870 yılında gerçekleşmiştir. Keza cihet alanında ilk mevzuat düzenlemesi de 1870 yılında yapılmıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı vakıf geleneğindeki cihet uygulaması daha sistemli bir şekilde varlığını devam ettirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Vakıf, Evkâf Nezâreti, Cihet, Cihet Tevcihi.

Abstract

This article attempts to study on the practice of cihet within the procedures applied in the tradition of Ottoman foundation. “The cihet”, putting it simply, is a name given for being allocated works for services provided within a foundation. The plural of the term was “cihât”. It is to be faced with services of foundations in many fields such as religious, social and cultural, that is, a kind of cihet. Cihets which are determined their types and qualities were allocated to people who had the stipulated conditions. Thus, people who had cihet had been assumed responsibility through an employee identity of the related foundation. The efforts to systematize the foundation institution gained momentum especially in the first half of the 19th century had relatively taken place in a late stage. As a matter of fact that the Foundation Ministry (the Awqaf Ministry) had been established in 1826, according to the *State Yearbooks*, the establishment of the office which would execute the cihet procedures and the assignment of the first cihât director had taken place in 1870. Likewise, the first legislation in the cihet field was

* Dr. Öğr. Üyesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, e-posta: talipayar@ibu.edu.tr.

enacted in 1870 as well. The practice of cihet in the tradition of Ottoman foundation had obtained more a systematic way since this date.

Keywords: Ottoman, Foundation, Awqaf Ministry, Cihet, Cihet Allocation.

1. Giriş

Dinî ve hukukî bir müessese olan vakıf, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında önemli bir rol üstlenmiştir. İslam coğrafyasının hemen hemen her bölgesinde mescitler, camiler, mektepler, medreseler, kervansaraylar, imaretler, tekkeler, hankâhlar, zaviyeler, kütüphaneler, hastahaneler, çeşmeler, sebiller, yollar, köprüler vb. birçok eser vakıflar aracılığıyla inşa edilmiş ve insanlığın hizmetine sunulmuştur. Ayrıca bu müesseselerin bakım ve onarım masrafları, hizmetlerin sağlıklı ve sürekli işletilebilmesi için insan kaynağı giderleri yine vakıf sisteminin kendi bünyesinde üretilen gelir kalemlerinden karşılanmıştır. Böylece ferdin, ailenin, toplumun ve devletin ihtiyaçlarını büyük oranda karşılayan vakıf sistemi, İslam coğrafyasında XX. yüzyıla hatta günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Yediyıldız 2012: 479-480, 482).

Müslüman-Türk devletlerinin sahip olduğu vakıf sistemi, kuruluşuyla birlikte Osmanlı Devleti'ne tevarüs etmiştir. İlk örneği Orhan Gazi'de (ö. 1362) görülen vakfetme geleneği Osmanlı padişahları, sultanları, vezirleri, emirleri ve zengin insanlar arasında yaygınlaşmıştır. Hatta o kadar yaygınlaşmıştır ki yeterli düzeyde malî imkanı olmayanlar arasında, iki-üç odalı evinin bir-iki odasını vakfetmek suretiyle sisteme iştirak edenlerin örneklerine rastlanmıştır. Nihayetinde Osmanlı'da vakıf müesseselerinin sayısı ve etki alanları, ilk hükümdarlardan itibaren devletin siyâsî ve malî gelişimine paralel şekilde artış göstermiş ve yönetim açısından vakıflar bir süreç içerisinde teşkilatlanmıştır (Kazıcı 2014: 73-89).

Vakıflar, vakıf kurucularının belirlediği esaslara göre yönetilmiştir. Vakfın yönetimini mütevellî üstlenmiş, mütevellînin vakıf hakkındaki tasarruflarını, vakıf işleyişine aykırı tutum ve davranışlarını nâzır denetlemiştir (Kayaoğlu 1977: 125). Genellikle vakıf mütevellisi vakıf sahibinin kendisi, onun ölümünden sonra evlat ve torunları olmuştur. Padişah ve sultanlar kurdukları vakıfların yönetim ve denetimini meşguliyetleri sebebiyle kendileri yürütemediği için sadrazam, şeyhülislam ve dârüssaâde ağası gibi nüfuzlu isimlere bu görevler verilmiştir. Böylece vakıfların yönetiminde merkezileşmenin ilk nüveleri görülmeye başlamış ve XIX. yüzyılın başlarına kadar vakıflar çeşitli makamlar tarafından yönetilmiştir. Vakıfların tasarruf işlerinde büyük

karışıklıkların ortaya çıkması, birbirinden müstakil birçok vakıf nezâretlerinin teşekkül etmesi ve bu durumların doğurduğu suistimaller vakıfların yönetiminde merkezileşmeyi zorunlu kılmıştır. Nitekim 1826 yılında vakıf yönetiminin tek elde toplandığı *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti* kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren nezâret içerisinde dinamik bir yapı var olmuş ve ihtiyaçlara göre yeni düzenlemeler yapılmıştır (Köprülü 1942: 22-24; Öztürk 1995: 521-524). Yapılan düzenlemeler arasında vakıf hizmetleri için tahsis edilen cihet tevcihi de yerini almıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, dinî, sosyal ve kültürel birçok hizmet alanında karşımıza çıkan “cihet”in Osmanlı vakıf geleneği içerisindeki yeri ve geçirdiği evreler tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. Cihetin Tanımı ve Çeşitleri

Cihet sözlükte taraf, yan, yer, mahal, semt, sûret, bakış, vesile ve bahane gibi anlamlara gelmektedir (Şemseddin Sami 1317: 489).¹ Terim olarak ise cihet, vakıf hizmetlerinde, dinî ve hayrî müesseselerde bulunan vazife ve görevler için kullanılmaktadır. Müderrislik, imâmet, hitâbet, vâizlik, hâfız-ı kütüblük,² kayyımlik,³ mütevellilik gibi vakıf görevlerinden her birine cihet denilmiştir. Cihet (جهت) kelimesinin çoğulu cihât (جهات) şeklinde gelmektedir (Ömer Hilmi Efendi 1307: 181; *Düstur* 1332: 608; İpşirli 1993: 546). Vakıf görevlerinden/cihâtтан her hangi biri bir kimseye verildiğinde, bu görevlendirme için “imâmet, hitâbet vs. ciheti tevcih edildi” tabiri kullanılmıştır (Pakalın 2004: I, 292). Ayrıca cihât için *şe‘âir*; cihât sahipleri için de *erbâb-ı şe‘âir*, *ashâb-ı cihet* ve *hademe-i vakıf* ifadeleri kaynaklarda yer almaktadır (Akgündüz 2013: 345).

Cihetler ilmî yeterlilik düzeyine göre iki kısma ayrılmıştır. Yerine getirilmesi ilmî yeterliliğe bağlı olan cihetler müderrislik, hitâbet, imâmet, vâizlik, şeyhlik,⁴ kürsü şeyhliği,⁵ dersiâmlık,⁶ hâfız-ı kütüblük,

¹ Türkçede “cihet” kelimesinin taşıdığı anlam ve onunla ilgili kullanılan ifadeler için bkz. (Arat 1964: 1-24).

² Hâfız-ı kütüb, kütüphanelerdeki kitapları muhafaza eden, kütüphanedeki kitapların içeriğine hâkim olan kişidir (Berki 1966: 21).

³ Kayyım, vakıf kuruluşlarını korumak, temizlemek, ışıklarını yakmak ve onlarla ilgili diğer işleri yürütmekle görevlendirilen kişilere verilen genel bir isimdir (Yediyıldız 1983: 57). Cami ve mescit hizmetleri için de bu isimle cihet tevcih edilmiştir.

⁴ Şeyh, tekke ve zaviyelerin başında bulunan en yetkili kişidir (Yediyıldız 1983: 60).

⁵ Kürsü Şeyhleri, cuma günleri büyük camilerde cuma namazından sonra cemaate vaaz ve nasihatte bulunan kişilerdi. Kürsü Şeyhlerine halk arasında cuma vâizi de denilmekteydi (Berki 1966: 32).

mütevellîlik, câbilik⁷ gibi görevlerdir ve bunlara “cihât-ı ilmiyye” denilmektedir. Bir de ilmî yeterliliğe ihtiyaç duyulmaksızın bedenî çalışmayla ve sanatla ilintili cihetler vardır ki kayyımlik, ferraşlık⁸ ve türbedârlık bunlardan bazılarıdır. Bu grup ise “cihât-ı bedeniyye” olarak isimlendirilmiştir (*Düstur* 1332, madde 2: 608). Esasında cihât-ı ilmiyye ve bedeniyyenin kapsamına giren çok daha fazla vakıf hizmeti bulunmaktadır. Söz gelimi hatimhânlık,⁹ temcithânlık,¹⁰ muallim-i hat, musahhîh-i mesâhif, kütüb-i nefise,¹¹ mücellid ve müzehhib¹² cihetleri, su yolcu¹³ ve tas muhâfız¹⁴ cihetleri, talim-i hatt-ı sülüs¹⁵ ciheti bunlardan birkaçıdır. Cihet türlerinin bu denli artışı, vakıf kurumunun gelişim gösterdiğine açıkça işaret etmektedir. Aynı zamanda cihetlerin artışı geçim sıkıntısı çeken birçok kimseye de gelir kapısı olmuştur (İBBAK, PVS. Evr., 3882).

⁶ Dersiâm, medreselerde öğrencilere, camilerde halka ders verme yetkisine sahip kimseler için verilen bir unvandır (Akgündüz 2010: 16).

⁷ Vakıf gelirlerini toplamakla görevli tahsildâra câbi denilmektedir (Yediyıldız 1983: 56).

⁸ Ferraş, imaret, cami, mescit gibi müesseselerin temizliğini yapmak; halılarını yaymak ve temizlemekle görevli kişidir (Berki 1966: 18).

⁹ Hatimhân, Kur’an’ın tamamını periyodik bir şekilde okumakla görevli kimsedir (Yediyıldız, 1983: 57). Örneğin bir hatimhânlık ciheti aylık 25 kuruş gelikle Fatih Sultan Mehmed Han İkinci Türbedârı Abdülaziz Efendi’ye verilmiştir (İBBAK, PVS. Evr., 2062).

¹⁰ Temcid, Arapça övmek, tazimde bulunmak demektir. Senâ ve tazim içeren ve sabaha karşı minarelerde okunan dua hakkında kullanılan bir tabirdir. Bunun için görevlendirilen kimseye temcithân denilmektedir (Pakalın 2004: III, 451). Bağdat İmam-ı Azam Cami temcithânlık ciheti kendisinde bulunan Süleyman Efendi’ye tahsis edilen aylık 30 kuruşa, 20 kuruş zam yapılmıştır (BOA, BEO, 210/15700).

¹¹ Nuruosmaniye Cami kütüphanesinin bu cihetlerini kendisinde bulunduran Ahmet Arif Efendi rahatsızlığı sebebiyle söz konusu cihetleri bırakmak zorunda kalmış ve cihetler oğlu Hâfız Mustafa Râkım Efendi’ye verilmiştir (BOA, BEO, 2697/202250).

¹² Mücellid kitapları ciltlemekle, müzehhib ise kitap ciltlerini tezhiplenmekle/süslemekle görevlendirilen kişidir (Yediyıldız 1983: 58-59).

¹³ Suyolcu, Osmanlılar’da su bulma ve aktırma işleriyle ilgilenen kimselere verilen unvandır (Martal 2010: 1-2). Sarı Musa Efendi Cami bitişiğindeki çeşmenin su yolcu ciheti aylık 10 kuruş gelikle Mehmet Ağa’ya verilmiştir (İBBAK, PVS. Evr., 2051).

¹⁴ Sarı Musa Efendi Cami bitişiğindeki çeşmenin tas muhâfızlığı ciheti aylık 15 kuruş gelikle Musa Efendi’ye verilmiştir (İBBAK, PVS. Evr., 2052).

¹⁵ Aksaray’daki Mahmudiye Mektebinin bu ciheti aylık 200 kuruş gelikle Mehmet Ali Efendi’ye verilmiştir (İBBAK, PVS. Evr., 2066).

3. Cihet Konusunda Yapılan Düzenlemeler

3.1. Cihet İşlemlerinin Yürütülmesi

Osmanlı Devleti'nde vakıf konusu ele alınırken *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti*'nin kuruluşu adeta milat olarak kabul edilmekte ve genelde *Nezâret* öncesi ve *Nezâret* sonrası vakıf teşkilatı şeklinde iki aşamalı bir incelemeye çalışmalarda yer verilmektedir. Vakfın kapsamına giren cihet işlemlerinin yürütülmesini anlama çabasında da benzer yaklaşım isabetli görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde vakıflar, önceki İslam devletlerinde olduğu gibi mütevellî heyetleri tarafından idare edilmiş, kadılık tarafından kontrolü sağlanmıştı (Öztürk 1986: 5; Akgündüz 2013: 362-368). *Nezâret* öncesi dönemde cihetlerin tevcih ve kontrolünden büyük ölçüde kazaskerler ve kadılar sorumlu olmuştur. Genellikle vakfın bulunduğu yerin kadısı, cihet için kendisine yapılan başvuruları kapsamlı bir şekilde incelemiş, araştırmış ve durumu Payitahta arz etmiştir. Payitahta vakıflarla ilgili işlemleri *Divan-ı Hümayûn Ruûs Kalemî* yürütmüştür. *Ruûs Kalemî*'ne gelen cihetler, buranın kendi bünyesinde bulunan kayıtlardan¹⁶ ve divanın diğer büro kayıtlarından kontrol edilmiş ve herhangi bir problemle karşılaşmadığı takdirde hak sahibine *cihet ruûsu* ve *cihet beratı* verilmiştir. Problemlerle karşılaşıldığında ise eski kayıtlar gözden geçirilerek sorunun giderilmesine çalışılmıştır. XVII. yüzyılda kazaskerlerin yetkilerinden birçoğunun şeyhülislamla devredilmesi, ilmî cihetlerin tevcihinde şeyhülislamı etkin kılmıştır (İpşirli 1993: 547).

Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin kuruluşundan bir müddet sonra cihet işlemlerini yürütecek büro teşekkül etmiştir. *Devlet Salnâmeleri*'ni incelediğimizde *Evkâf-ı Hümayûn* birimleri içerisinde cihât müdürü, cihet kalemi mümeyyizi, cihet muavini gibi unvana sahip kişiler tarafından cihetle ilgili işlemlerin yürütüldüğüne şahit olmaktayız. 1312/1894 yılına gelindiğinde *Cihât İdaresi* adıyla müdür, mümeyyiz ve diğer

¹⁶ Ruûs kayıtlarının tevcihâta ait olanları hakkında bkz. (Göyünç 1968: 20-22). 29 Şubat 1246/12 Şubat 1831 tarihinde Teke Sancağı Elmalık Kazası'nda Abdal Musa Zaviyesi zaviyedârlık ciheti Halil Efendi'ye verilmişti. Ancak çok sonraları (1338/1920) bu tevcihin nasıl verildiği hakkında *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti* tarafından bilgi edinme ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bilgi edinme ihtiyacını gidermek için Ruûs-ı Hümayûn kayıtlarına başvurulmuştu (BOA, BEO, 4618/346333).

görevlilerden oluşan daha organize bir yapının varlığı ortaya çıkmaktadır.¹⁷

Cihet tevcihinde genel olarak şöyle bir usul takip edilmekteydi. Cihet talep eden kimse bulunduğu yerdeki mahkemeye başvurur, mahkeme tarafından verilen ilâm, ekinde eyalet veya sancak meclisinin mazbatası ve evkâf müdürünün inhâsı/teklif yazısıyla Dersââdet'e ulaştırılırdı (BOA, BEO, 176/13130; Kahraman 2006: 119). *Evkâf Nezâreti*'nin evrak odasında kayda girilen cihât evrakı,¹⁸ şer'î usule ve vakfiye şartlarına uygunluğu incelenmek üzere Mahkeme-i Teftiş'e ve işlemleri yürütülmek üzere *Cihât İdaresi*'ne/*Kalemi*'ne havale edilirdi (BOA, İ.DUİT, 58/74; BOA, İ.MMS, 86/3701; *Düstur* 1293b: 505-506). *Cihât İdaresi*, öncelikle buraya ulaşan cihet taleplerinin özetini ifade eden evrakı hazırlardı. Hazırlanan evrakta cihetin bulunduğu yerin tam adresine ve ciheti isteyen kimsenin bilgilerine yer verilirdi. Sözelimi 15 Cemaziyelevvel 1317/21 Eylül 1899 tarihli belgenin ilk sırasında bulunan Kırkkilise¹⁹ sancağı Elmacık köyü Hacı Hasan Ağa Cami hitâbet ciheti talebinin İsmail Efendi'ye... ait olduğunu öğrenmekteyiz (BOA, İ.EV, 23/35, Lef 2). *Cihât Kalemi*'nin düzenlemiş olduğu evrakta yazıdan veya bilgi eksikliğinden kaynaklanması muhtemel karışıklıkların önü alınmaya çalışılmıştı. Böylesi durumla karşılaşıldığında evrak, tashih edilmek üzere geldiği mercie geri gönderilirdi (BOA, BEO, 1428/107085; BOA, İ.EV, 24/21; BOA, BEO, 1443/108154). Eksiklikleri giderilen evrak, *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti Mektûbî Kalemi*'nin²⁰ hazırladığı ve evkâf nâzırı mührünü/imzasını taşıyan üst yazıyla *Sadaret Makamı*'na (BOA, Y.A.RES, 57/39)²¹ ve oradan da padişaha arz edilirdi. Padişahın onayı

¹⁷ *Devlet Salnâmeleri*'ne göre cihet işlemlerini yürüten görevliler için *Ek* kısmına bakılabilir.

¹⁸ Dersââdet'te cihet isteğinde bulunanlar doğrudan Evkâf Nezâreti Evrak Kalemi'ne başvurabilirdi. Kalem'de, evrakın üzerine gerekli görülen açıklamalar yazılıp ilgili birime gönderilirdi (BOA, MF.MKT, 21/65).

¹⁹ Bugünkü Kırklareli ilinin eski ismidir (Sezen 2017: 461-462; Tuncel 2002: 479-481).

²⁰ "Mektûbî Dâiresi, Makâm-ı Nezâret-i celîleden sâdır olacak irâdât ve vâridât ve masârifât ve muhâsebe dâireleriyle Tahsilât Dâiresi'nden vukû bulacak ifâdât üzerine evkâfa müteallik bilcümle tezâkir ve muharrerât ve tekârîr ve evâmîri yazmak ve Cihât Kalemi'nin defâtir-i kuyûdiyyesini hat ve lisân-ı Osmânî üzere tanzim ve tevcihât muâmelâtını nizâmî dâiresinde icrâ ettirmek ve Evrak Odası'yla kapı çukadarları masalarının hüsn-i cereyânî-i vezâifine nezâret eylemek mektubculuk memuriyetine müfevvezdir" (*Düstur* 1299: 691). Ayrıca mektupçuluğun geçirdiği aşamalar için bkz.(Kahraman 2006: 23).

²¹ Cihet tevcihiyle alakalı Sadrazamlığa gönderilen telhis mazbatalarının zaman zaman karışık ve anlaşılır olmaması gündeme getirilmişti. Böyle durumlarda

alındıktan sonra (BOA, İ.EV, 23/35, Lef 4)²² cihetler, sahiplerine tevcih edilmek üzere *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti*'ne tekrar geri verilir (BOA, BEO, 2314/173549). Sonuç itibariyle cihet işlemleri; yerel mahkeme tarafından verilen ilâm, eyalet veya sancak meclisinin mazbatasası, evkâf müdürünün inhâsı, *Evkâf Nezâreti*'nin evrak odası, *Mahkeme-i Teftiş ve Cihât İdaresi*, *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti Mektûbî Kalemi*, *Sadaret*, padişahın iradesi, kararın uygulanmak üzere *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti*'ne iadesi aşamalarından geçmekteydi.

3.2. Mevzuat Düzenlemeleri

Osmanlı devlet mevzuatı içerisinde tespitlerimize göre cihetle doğrudan ilgili sekiz düzenleme bulunmaktadır.²³ Bunlardan dört tanesi cihetlerin tevcihiyle ilgili nizamnâmeden ve bir tanesi yine cihetlerin tevcihiyle ilgili nizamnâmeye yapılan zeylden/ilaveden; iki tanesi cihet tevcihinde alınacak harçlarla ilgili talimât ve kararnâmeden ve bir tane de harç kararnâmesine yapılan zeylden oluşmaktadır. Söz konusu mevzuat düzenlemelerinden ana hatlarıyla bilgi sahibi olunabilmesi için çalışmamızın bu kısmında; tevcih-i cihât düzenlemeleri²⁴ ve harç düzenlemeleri başlıkları altında konuya yer verilecektir.

3.2.1. Tevcih-i Cihât Düzenlemeleri

8 Zilkade 1286/9 Şubat 1870 tarihinde yürürlüğe giren ve “*Tevcih-i Cihât Hakkında Nizamnâme*” başlığını taşıyan on beş maddelik bu nizamnâme

Sadaret Makamı'nca Evkâf Nezâreti'nden istenen, mazbatalarda tarih ve sayının, cihetin türünün, ciheti kimin bıraktığının ve kime verileceğinin, vazife miktarının daha anlaşılır bir dille ve belirli standartlar çerçevesinde yazılmasıydı (BOA, BEO, 3962/297082).

²² Bu genel teâmüle 1331/1913 tarihli nizamnâmeyle yeni düzenleme getirildi. Padişahın beratı dışında başka mercilere, cihet tasarrufunu geçerli kılacak belgeleri düzenleme imkanı verildi. Belgelerin ismi ve düzenleyecek merciler, cihet türlerine göre değişkenlik göstermekteydi (*Düstur* 1332, madde 4: 608). Konuyla ilgili “İmtihan Usulü” başlığı altında ayrıntılı bilgi verilecektir.

²³ Bu düzenlemeler tarafımızca derlenip sadeleştirilmiş ve araştırmacıların istifadesine sunulmuştur (Ayar 2017: 145-193).

²⁴ 1286/1870, 1290/1873 ve 1331/1913 tarihli üç adet Tevcih-i Cihât Nizamnâmesi'ni kapsayan bir çalışma daha önce yayımlanmıştır. Bkz. (Kaya 2017: 203-254). Kaya'nın referans gösterdiğimiz makalesinde gözden kaçtığımız düşündüğümüz birkaç okuma hatasıyla karşılaşılacaktır. Mesela makalede “hâfız, ketebelik” (s. 225, 245) şeklinde cihet türlerinden bahsedilmektedir. Halbuki buralarda bahsi geçen “hâfız, ketebelik” cihetleri değil “hâfız-ı kütüblük” cihetidir. Yine bir başka yerde “aydeyn” şeklinde ifade edilen kelime (s. 245) “îdeyn” olmalıdır.

(BOA, A.DVN.MKL, 80/25; BOA, A.DVN.MKL, 8/7; *Düstur* 1289: 177-179) cihet konusunda yapılan ilk düzenlemedir. Nizamnâmeye göre meşrûtiyet üzere tasarruf olunan vakıflar (şarta bağlı)²⁵ dışındaki mazbut²⁶ ve mülhak²⁷ vakıfların cihetlerinden biri vefat yoluyla boşaldığında, söz konusu cihet hak sahibinin ehil ve liyâkatlı oğluna ya da oğullarından birine; bu şart yerine getirilemediği takdirde dışarıdan ehil ve liyâkatlı olan kişiye verilecekti (madde 1). Küçük evlada ve cihet hizmetini yerine getiremeyecek kimseye tevcih yapılmayacaktı (madde 2). Vefat eden kişi birden fazla cihet bıraktığı (madde 3) ve bu durumda birden fazla evladı olduğu takdirde nasıl hareket edileceği (madde 4-5), tek kişide toplanamayacak (madde 6) ve tevcih edilemeyecek cihetler (madde 7), cihetlerin verilmiş biçimleri (madde 8) nizamnâmede belirtilen hususlardı. Meşrûtiyet üzere tasarruf olunan vakıflarda, vakfiyede belirlenen şartlara ve eski uygulamalara göre hareket edilecekti (madde 9). Vefat eden cihet sahibi bir kimsenin geride evladı olmaması ya da evladı olup da cihet için ehliyetli ve liyâkatlı bulunmaması (madde 10), hisseli cihetler (madde 11-12), cihetten el çekme (madde 13), cihet tevcih edilecek kimsenin askerlik durumu (madde 14) ve düzenlemenin yürürlük tarihi (madde 15) bu nizamnâmede açığa kavuşturulan konulardı. Nizamnâmenin neşri ve ilanı, *Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti*'ne tebliğ tarihi hakkında sonradan resmî kurumlarca bilgi istenildiğinde, *Evkâf-ı Hümâyûn* bu ihtiyacı karşılamıştı (BOA, BEO, 1612/120866).

Bu konuda hazırlanan bir diğer nizamnâme “*Tevcihât-ı Cihât Nizamnâmesi*” başlıklıdır. On altı maddeden oluşan nizamnâme 10 Safer 1290/9 Nisan 1873 tarihinde ilan edilmiş ve aynı tarihte yürürlüğe girmiştir (*Düstur* 1293a: 500-504; *Tevcihât-ı Cihât Nizamnâmesi* 1290).²⁸ Nizamnâme, bir önceki (1286/1870) nizamnâmeyle büyük oranda örtüşmektedir. Hatta bu nizamnâmenin yedinci maddesiyle önceki nizamnâmenin altıncı maddesi ve devamı, esasî etkilemeyecek küçük farklılıklar dışında hemen hemen aynıdır.

²⁵ Meşrûtiyet üzere tasarruf olunan vakıflar, vakfiyede belirlenen şartlara göre idare edilmektedir. Bu tür vakıfların nezâret (kontrol) ve tevliyeti (mütevelli/yönetim) Evkâf Nezâreti'nin dışında bir kimseye verilirdi. Yani vakıf, Nezâret'in müdahalesi olmaksızın o nâzır ve mütevelli tarafından yönetilirdi (Öztürk 1983: 104).

²⁶ Doğrudan doğruya Evkâf Nezâreti tarafından idare edilen vakıflardır (Ömer Hilmi Efendi 1307: 9).

²⁷ Kendi mütevelliileri tarafından idare edilmekle beraber Evkâf Nezâreti'nin kontrolü altında bulunan vakıflardır (Kazıcı 2014: 129)

²⁸ Yürürlüğe girmesinin ardından nizamnâmenin nüshaları çoğaltılarak uygulanmak üzere ilgili yerlere gönderilmiştir (BOA, A.MKT.MHM, 455/84; BOA, A.MKT.MHM, 457/97).

İki nizamnâme arasındaki en temel iki farklılık, ikinci nizamnâmenin (1290/1873) şarta bağlı vakıflara ilave olarak Dersaâdet'te bulunan buhârî,²⁹ şifâ-i şerîf³⁰ ve dersiyeye³¹ cihetlerini de düzenleme dışında bırakması (madde 1); ayrıca küçük evlada cihet tevcihini yenilik olarak getirmesidir. 1870 tarihli düzenlemede vefat eden bir kimsenin geriye bıraktığı cihette büyük evlat dikkate alınıp küçük evlat göz ardı edilmişken, 1873 tarihli nizamnâmede büyük evlattan sonra küçük evlada da cihet hakkı tanınmıştır. İster büyük olsun isterse küçük olsun geride kalan evlat arasında birden fazla cihetin nasıl taksim edileceği (madde 1-4), kendisine cihet tevcih edilen evladın birisi vefat ettiğinde diğer kardeşlerin hissesinin belirlenme şekli (madde 5) ve küçük çocukların belirli bir yaşa gelinceye kadar nâib/vekil aracılığıyla cihet hizmetini yerine getireceği (madde 6) esasa bağlanmıştır. Devamında gelen maddeler 1870 tarihli düzenlemeyle aynı içeriğe sahip olduğu ve bunlara yukarıda değinildiği için tekrar üzerinde durulmayacaktır.

1290/1873 yılında yürürlüğe giren nizamnâmeye, 28 Zilkade 1303/28 Ağustos 1886 tarihinde bir madde ilave edilmiştir (*Düstur* 1937b: 515). İlave edilen maddeyle birden fazla görevlisi olan cihetlerde ilerleme/yükselme ve teselsül usulüne riayet edilmesi, bu durumların istisnası karara bağlanmıştır. Sözelimi Ertuğrul Cami ile Şâzelî Dergâhı'nda müezzinlik ve zâkirlik³² cihetleri için vakfiyede birden fazla görevli bulunması şart koşulmuştu. Mahmud Efendi'den boşalan müezzin ve zâkir-i evvelîğe silsileye uygun şekilde müezzin ve zâkir-i sâni, ondan boşalan cihete müezzin ve zâkir-i sâlis getirilmişti. En son halkayı oluşturan müezzin ve zâkir-i sâlislik ciheti, yapılan imtihanla ehliyet ve liyâkati tescil edilen Hâfız Abdülgani Efendi'ye verilmişti (BOA, Y.MTV, 58/50, Lef 2).

Tevcih-i Cihât Nizamnâmeleri içerisinde en sistemli ve en kapsamlı şekilde hazırlanan, iki fasıl, dört ana başlık ve altmış iki maddeden oluşan, "*Tevcih-i Cihât Nizamnâmesi*" başlıklı nizamnâmedir.

²⁹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870) isimli hadis aliminin *el-Câmi 'u's-sahih* adlı eserini camilerde okumak üzere cihet verilen kimseye buhârîhân denilmektedir (Yediyıldız 1983: 56).

³⁰ *Şifâ-i Şerif*, Mâlikî ulemasından Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) Peygamber sevgisine ve Hz. Peygamber'in Müslümanlar üzerindeki haklarına dair bilgi veren eseridir. Bazı vakfiyelerde bu eserin okunması ve medreselerde tedris edilmesi şart koşulmuştur (Kandemir 2010: 134-138).

³¹ Dersiyeye, cami, medrese, dergâh gibi mekanlarda belirli dersin, özellikleri vakfiyede belirlenmiş bir alim tarafından verilmesidir (İpşirli 2003: 328).

³² Zâkir, tekkelerde ayın esnasında dervişleri coşturmak için ilahi okumakla görevlendirilen kişidir (Pakalın 2004: III, 646-647).

Nizamnâme 2 Ramazan 1331/5 Ağustos 1913 tarihinde yürürlüğe girmiştir (BOA, İ.DUİT, 20/53; *Düstur* 1332: 608-617; *Mecmûa-i Kavânîn-i Cedîde-i Osmâniyeden Tevcîh-i Cihât Nizamnâmesi* 1331; *Tevcîh-i Cihât Nizamnâmesi ve Harç Tarifesi* 1329/1332: 3-22). Önceki düzenlemelerin üzerinden yaklaşık kırk yıl geçmiş ve vakıf hizmetlerinin ehil, liyâkatli kimselere verilme gerekliliğini yerine getiremeyen mevcut düzenlemelerde değişiklik ihtiyacı doğmuştur. Zira zamana ve şartlara göre mevzuat düzenlemelerinde değişiklik yapılması kaçınılmaz bir durumdur. Bu cümleden olarak tevcîh-i cihât konusunda yeni düzenlemeye gereksinim duyulmuş ve gerekli adımlar *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti* tarafından atılmıştır (BOA, BEO, 3873/290417). Nizamnâme neşredildikten sonra uygulamayı geciktirecek girişimlere imkân tanınmamıştır (BOA, BEO, 4273/320461).

Tevcîh-i Cihât Düzenlemelerinin sonucusu 4 Cemaziyelahir 1337/27 Mart 1919 tarihli üç maddeden oluşmakta ve “*Dersiâm Efendilere Tevcîh Olunacak Cihât Hakkında Nizamnâme*” başlığını taşımaktadır (BOA, İ.DUİT, 20/53, Lef 1; *Düstur* 1928: 177; *Ceride-i İlmiye* 1337: 1381). Tefsir, hadis konularında yazılmış bazı kaynakların cami, dergâh gibi mekânlarda okutulması, cuma ve cumanın dışında belirli günlerde vaaz etme görevlerini içeren tefsir, hadis, dersiye, va‘ziye cihetleriyle kürsü meşâyihihinin tevcîhi öteden beri *Ders Vekâleti*’nce gerçekleştirilmekteydi. Ancak 2 Ramazan 1331/5 Ağustos 1913 tarihli *Tevcîh-i Cihât Nizamnâmesi*’yle bu görev *Şûrâ-yı Evkâf*’a verilmişti. Bu görevin *Şûrâ-yı Evkâf* tarafından yerine getirilmesinin pek mümkün olmadığı anlaşılınca eski uygulamaya dönülmesi için söz konusu düzenleme yapılmıştı (BOA, İ.DUİT, 20/53, Lef 2-4).

3.2.2. Harç Düzenlemeleri

9 Rebiülahir 1290/6 Haziran 1873 tarihli düzenleme “*Tevcîhât-ı Cihât ve Müteferriâtı Hakkında Talimât*” başlığını taşımakta ve harç düzenlemelerinin ilkinin oluşturmaktadır. Ayrıca talimâtın Ek’inde “*Harç-ı Cihât Tarifesi*” bulunmaktadır (*Düstur* 1293b: 504-509; *Tevcîhât-ı Cihât ve Müteferriâtı Hakkında Talimât* 1290). Talimât yayımlanmasının ardından uygulanmak üzere farklı yerlere gönderilmiştir (BOA, A.MKT.MHM, 456/19; BOA, A.MKT.MHM, 463/28). Talimâtın bağlayıcılık sınırları içerisindeki vakıf cihetlerinde mahlûlden,³³ cihet

³³ Geriye ciheti tevcîh edecek varis bırakmaksızın ölen kimseden kalan cihet hakkında kullanılan ifadedir (Pakalın 2004: II, 384).

sahibinin kasr-ı yedinden,³⁴ ref'inden³⁵ dolayı bir boşluk oluştuğunda veya müceddiden/yeniden bir cihet ihdas olunduğunda bu talimâtın hükümleri uygulanmıştır.

Başlığından da anlaşılacağı üzere talimât, cihetlerin tevcihi ve ayrıntılarından bahsetmektedir. Bu sebeple ilk bakışta talimâtın *Tevcih-i Cihât Düzenlemeleri* başlığı altında bulunması gerektiği düşünülebilir. Ancak bu talimâtın, beratlarını almak üzere cihet sahipleri adına mazbata düzenlendiği sırada ve sonrasında ödeyecekleri harç miktarından, harçların tahsil sürecinden, livâ ve kazalarda harçları kimin toplayacağından önemli ölçüde bahsetmesi ve Ek'inde harç tarifesinin bulunması, talimâtın "Harç Düzenlemeleri" başlığı altında yer almasını daha uygun kılmaktadır. Harçlarla ilgili bahsettiğimiz düzenlemeler dışında talimâtta, cihât için tanzim olunan mazbataların hazırlanış süreçlerinden ve cihetlerin sahiplerine teslim işlemlerinden de bahsedilmektedir (*Düstur* 1293b: 504-507; *Tevcihât-ı Cihât ve Müteferriâtı Hakkında Talimât* 1290: 2-6).

Talimâtın Ek'inde bulunan cihât harcı tarifesinde (*Düstur* 1293b: 507-509; *Tevcihât-ı Cihât ve Müteferriâtı Hakkında Talimât* 1290: 6-8), her şeyden önce cihetlerin bulunduğu yerin makamlarınca alınan inhâ/tebliğ ve ilâm harçlarının, *Hazine-i Evkâf* tarafından *Mahkeme-i Teftiş*, kayıt vb. işlemler için tahsil edilen kalem harçlarının tamamı tek kalemde toplanmıştır. Ayrıca cihet türlerine göre alınacak harcın miktarı ve yapılacak işlemler, harç tarifesinin çizdiği çerçeve dışında hangi isimle ve ne şekilde olursa olsun tahsilat yapılmayacağı, özellikle belirtilmiştir. Zira cihet tevcih işlemlerinde berat düzenlenirken alınacak harçlar yekpâre bir uygulamaya tabi olmadığından, hem cihet sahipleri hem de alınacak harçların gecikmesinden kaynaklı sıkıntılar yaşanmaktaydı. Birkaç günde yapılması gereken iş aylarca uzamakta, bunun için *Cihât*

³⁴ Kasr-ı yed, Arapça "el çekmek" anlamına gelmektedir. Mütevellilik, imamlık, hatiplik gibi kişinin kendisine intikal eden cihetten vazgeçmesi manasında kullanılan tabirdir (Pakalın 2004: II, 209). Örneğin Kıbrıs Ömeriye Cami imâmet ciheti kendisinde bulunan Ahmet Şükrü Efendi'nin kasr-ı yedinden dolayı söz konusu cihet 18 Ramazan 1314/20 Şubat 1897 tarihinde oğlu Mehmed Efendi'ye tevcih edilmiştir (BOA, KB.MAA.FE, 2/17, Lef 1).

³⁵ Ref, kaldırma, lağvetme, hükümsüz kılma gibi anlamlara gelmektedir. Bahse konu durum itibarıyla bir cihetin hükümsüz kılınma durumudur. Mesela cihet sahibi, cihetin gereği olan hizmeti terk eder, gereken özeni göstermezse "erbâb-ı cihâtın cihetleri ref olunur"du (Ömer Hilmi Efendi 1307: 184-185). Mesela Ertuğrul Cami ve Şâzelî Dergâhı'nda müezzinlik ve zâkirlik cihetlerine sahip olan Mahmud Efendi, vazifesini yerine getirmediği için cihetler kendisinden ref edilmişti (BOA, Y.MTV, 58/50).

Kalemi ve Evkâf Nezâreti'nin diğer kayıt bürolarında/kalemlerinde çalışanların sayıca ve ekonomik açıdan yetersizlikleri gerekçe gösterilmekteydi. Harçların düzensizliği buradan gelir elde edenlerin ekonomik durumunu daha da sıkıntılı hale getirmekteydi. Mesela cihet beratı düzenlenmesinde rolü bulunan kadılar ve diğer mahkeme çalışanları, gelirlerini mahkeme harçlarından elde etmekteydi (Akdağ 1974: 115). Dolayısıyla cihet işlemlerinden alınan harçlar birkaç yönlü etkiye sahipti. Belirli bir tarife çerçevesinde alınacak harçlarla cihet işlemlerinin hızlandırılması, bu alanda çalışanların ekonomik durumlarının iyileştirilmesi ve hazineye gelir elde edilmesi istenmekteydi (BOA, İ.DUİT, 58/74). Bunun neticesinde yukarıda yer verdiğimiz düzenleme hayata geçirilmişti.

Harç Düzenlemelerinin ikincisi, otuz üç maddeden oluşan harç kararnâmesidir (*Düstur* 1302: 124-131; *Tevcîh-i Cihât Nizamnâmesi ve Harç Tarifesi* 1329/1332: 23-34). Bu kararnâme Dersâdet ve Bilâd-ı Selâse ile Osmanlı coğrafyasındaki cami, mescit, hayır kurumları vs. ait cihetlerin tevcihi esnasında ve diğer durumlarda *Mahkeme-i Teftiş* tarafından verilen ilâm ve vesikalarla *Cihât Kalemi* için alınacak harçları düzenlemektedir. Fakat kararnâmenin başlangıcı ve ilerleyen bölümlerindeki az sayıda maddesi, cihetlerin tevcihi ve vekile bırakılması sırasında alınan harçlarla alakalıdır (madde 1-8, 16, 31). Kalan diğer maddeleri, şer'î senetlerin verilisinde, vakıflarla ilgili davalarda, vakfiye hücceti düzenlenmesinde ve benzeri durumlarda alınacak harçları açıklamaktadır (madde 9-15, 17-30, 32-33). Dolayısıyla konumuzla direkt olarak bağlantılı maddeler ilk başta zikrettiklerimizle sınırlı kalmaktadır.

Üzerinde durduğumuz harç kararnâmesine, 12 Muharrem 1304/11 Ekim 1886 tarihinde bir madde ilave olunmuştur (BOA, İ.MMS, 86/3701, Lef 2; *Düstur* 1937a: 616). Mevcut uygulamaya göre, taşradan *Evkâf Nezâreti*'ne gönderilen cihet başvurularının şer'î hükümlere ve vakfiye şartlarına uygunluğu öncelikle *Mahkeme-i Teftiş* tarafından tetkik edilmiştir. Ancak bu hizmetleri karşılığında mahkeme çalışanlarının hissesine düşen miktarın ödenmesine yönelik açıklayıcı bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu fıkra, bahsettiğimiz amaca binaen 1301/1883 tarihli Harç Kararnâmesi'ne ilave olarak yürürlüğe girmiştir (BOA, İ.MMS, 86/3701, Lef 5).

4. Cihet Verileceklerin Tespiti ve Cihetlerin Tescîhi

Cihet tevcihinin ya da cihet verilecek kimselerin tespitinin söz konusu olabilmesi için; tasarruf yetkisine sahip olan kişinin vefatı sebebiyle cihetin boşalması ya da cihet sahibinin cihetten el çekmesi veya görevini

layığıyla yerine getirmeyen kişilerden cihetin alınması veyahut yeni bir cihet ihdas edilmesi gerekmektedir (*Düstur* 1293b: 504, 509). Bu durumlardan birisi meydana geldiğinde, vakfiyedeki esaslara göre cihetin şartlı veya şartsız oluşu, yapılacak işlemin yönünü tayin etmiştir.

4.1. Şartlı ve Şartsız Cihetlerin Tevcihi

Vakfiyedeki esaslara göre cihetlerin şartlı (meşrûtiyet veçhile tasarruf olunan cihet) veya şartsız (meşrûtiyet veçhile tasarruf olunmayan cihet) oluşu, cihetlerin tevcihinde belirleyici olmuştur (*Düstur* 1332, madde 3: 608). Şartlı/şarta bağlı cihetler tevcih edilirken vakfiyedeki esaslara/şart-ı vâkıfa³⁶ ve geçmişten bu tarafa uygulanan teâmüle göre hareket edilmiştir (*Düstur* 1289, madde 9: 178; *Düstur* 1293a, madde 10: 502). Öte yandan şartsız/şarta bağlı olmayan cihetlerin tevcihinde³⁷ ise cihetin türüne göre işlem yapılmış; cihât-ı ilmiyye imtihanla cihât-ı bedeniyye ise fizikî yeterliliğe ve vakıfla ilgili kimselerin önerisine uygun olarak verilmiştir (*Düstur* 1289, madde 8: 178; *Düstur* 1293a, madde 9: 502).

Vakfiye, kurulan vakfın işleyişi hakkında bilgi veren resmî belgedir. Bir vakfiyeden, o vakfın nasıl idare edileceği, ne tür masraflar yapılacağı, vakıfta kaç kişinin hangi görevlerde istihdam edileceği ve ne kadar ücret alacakları, bu ücretlerin hangi gelir kalemlerinden karşılanacağı, vakıftan kimlerin faydalanacağı rahatlıkla öğrenilmektedir. Sözelimi Osmanlı Şeyhülislamlarından Veliyyüddin Efendi (ö. 1768) vakfiyesinden, değindiğimiz konuların bütünüyle ilgili bilgi edinilmekte, kimin ne kadar ücretle imâmet, kayımlık ve diğer cihetleri üstleneceği belirtilmektedir (Yediyıldız 2003: 315-331). Dolayısıyla bu tür şartlı cihetlerin tevcihinde vakfiyeler belirleyici olmuştur. Vâkıf, vakıf hizmetlerinde bulunacak kimselerin göreve getirilmesinde ve görevden alınmasında mütevellîye yetki vermiş ve bu alan müdahaleye açık bırakılmamıştır. Fakat mütevellî, ehil olmayan birine cihet tevcih ettiğinde veya meşrû bir gerekçe olmaksızın bir kimsenin uhdesinde bulunan ciheti aldığında hâkime müdahale hakkı tanınmıştır (Ömer Hilmi Efendi 1307, madde 378: 183). Çünkü şartlı cihetler “*cihât ehliyeti tahakkuk eden meşrûtan*

³⁶ Ancak şart-ı vâkıfın, kendisiyle amel edilmesi, muteber olması, şer’î hükümlere ve vakfın amacına uygun olması gerekmektedir (Hüseyin Hüsnü Efendi 1311: 25).

³⁷ Gayri sahih vakıflar da aynı statüye tabi olmuştur (*Düstur* 1332, madde 7: 609). Gayri sahih vakıflara irsâdî vakıflar da denilmektedir. Bu tür vakıflarda, mülkiyeti devlete ait arazinin mülkiyeti yine devlette kalmak kaydıyla geliri yahut kullanım hakkı veya her ikisi hükümdar ya da onun izin verdiği kişi tarafından belirli bir cihete tahsis edilirdi (Ömer Hilmi Efendi 1307: 59-60; Günay 2012: 478).

lehine usûl-i şer'îyyesine tevfiķan tevcih olunur"du (Düstur 1332, madde 6: 609).

Şartlı cihetlerde bir sınıfa has kılınan cihetin, diğer sınıfa verilmesi uygun görülmemiştir. Mesela, Hanefi ulemasına tevcihi şart koşulan bir cihetin, Şafii ulemasından birine verilmesi ya da bunun tam aksi mümkün olmamıştır. Keza Nakşibendi meşâyihine verilmesi şart koşulan bir cihet, Şâzelî meşâyihinden birine tevcih edilmemiştir. Şayet tevcih edilmişse cihet o kişiden alınarak vâkıfın şartına uygun kişinin sorumluluğuna verilmiştir (Ömer Hilmi Efendi 1307, madde 374: 181).

Şartlı cihet tevcihinde "*şart-ı vâkıfa ve teâmül-i kadime uyma*" prensibi genel olarak gözetilmiştir. Ancak bazen vakfiyede yer alan şart(lar)a uyulmadığının örneklerine rastlanmaktadır. Sözelimi Üsküdar'da bulunan Debbağ Mehmed Ağa Mektebi'nin muallimlik ciheti vâkıfın şartına göre kadınlardan birine verilmeliydi. Böyle iken bunun aksine hareket edilerek muallimlik ciheti Süleyman Sufî Dede'ye verilmişti. Vakfiyede yer alan şartın değiştirilmesi imkan dahilinde olmadığından, yapılan imtihan neticesinde ehliyet ve liyâkatini ispat eden Fatma Zehra Hanım'a muallimlik ciheti tevcih edilmişti (BOA, MF.MKT, 22/44).³⁸ Diğer taraftan bazen de vakfiyede şart koşulmadığı halde şart koşulmuş gibi muamele edildiği vakıdır. Zira Aksaray'da Valide Sultan Cami bitişiğinde bulunan kütüphanenin vakfiyesinde hâfız-ı kütüblük cihetinin evlada intikaline dair açık bir ifade bulunmamaktaydı. Aksine cihetin ehil birisine verilmesi vakfiyede belirtilmişken öteden beri hâfız-ı kütüblük ciheti evlada intikal ettirilmiş ve bunun açığa çıkmasıyla yanlıştan dönülme yoluna gidilmiştir (BOA, MF.MKT, 157/79).

Şartsız cihetlerin tevcihinde imtihan usulünün esas olduğunu daha önce ifade etmiştik. İmtihan usulünün ayrıntısına yer vermeden önce şunun altını çizmeliyiz ki ister şartlı isterse şartsız cihetlerin tevcihi olsun ehliyet, liyâkat ve dürüstlük gibi özellikler her dâim aranan ortak

³⁸ Vâkıfın şartına aykırı işlemlerin icrâ edildiği örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela Hacı Bayram Dergâhı meşihat ve diğer cihetlerinin "*şart-ı vâkıf ve teâmül-i kadim*" gereğince vefat eden Muhlis Efendi'nin kardeşi Tayyib Efendi'ye verilmesi gerekirken bir başkasına tevcih edildiği (BOA, BEO, 307/22995; BOA, BEO, 390/29189), Üsküdar'da Hüdayî Dergâhı'nın bazı cihetlerinin usule aykırı verildiği (BOA, BEO, 1846/138436), Kastamonu'da bulunan Hâlidîye Dergâhı'nın postnişini Şeyh Seyyid Ahmed Hicabi Efendi'nin vefatıyla dergâhın tevliyet ve meşihat cihetlerinin "*şart-ı vâkıf*"a aykırı hareket edilerek verildiği (BOA, BEO, 247/18467), Sultan II. Mahmud vakfının Unkapanı'nda bulunan Şeyh Ahmed el-Buhari Dergâhı meşihat cihetinin "*şart-ı vâkıf*"a uyulmayarak bir başkasına tevcihi (BOA, BEO, 2582/193605) belgelerde yer almaktadır.

nitelikler arasında yer almıştır. Hatta bu nitelikleri zedeleyen kişilere cihet tevcîhi düşünölmüş ya da cihet verilmiş olsa bile o cihetler kendilerinden alınıp başkalarına bırakılmıştır (Ömer Hilmi Efendi 1307, madde 373: 181-182; İpşirli 1993: 547). Bunları örneklendirmek gerekirse Mostarlı Süleyman Hayri Efendi Belgrad'da onarılan Bayraklı Cami'nin imâmet ve hitâbet cihetlerinin kendisine verilmesini istemektedir. Bu isteğini dile getirdiği dilekçesinde cami hakkında bilgi verirken, cami giderlerinin Sırp hükümeti tarafından karşılandığını zikretmektedir. Oysa yapılan araştırma neticesinde onarım giderlerinin Sırp hükümetince değil de Belgrad'da Müslümanlar tarafından kurulan heyetin topladığı yardımlarla karşılandığı tespit edilmişti. Dolayısıyla Hayri Efendi'nin gerçeği yansıtmayan beyanı kendisine verilmesi düşünülen imâmet ve hitâbet cihetlerini kaybetmesine sebep olmuştu (BOA, BEO, 140/10487). Hayri Efendi'nin beyanını kötü niyet çerçevesinde değerlendirecek bir bilgi elimizde bulunmasa bile en küçük dikkatsizliğin yukarıda saydığımız ortak nitelikleri zedeleyecek türden göröldüğünü belirtmeliyiz.

Ortak nitelikleri zedeleyecek davranışların sergilenmesi tevcîh edilen cihetlerin geri alınmasına da zemin hazırlamıştır. Şöyle ki Osmanlı hanedanından kadın ve erkeklerin evlilik işlemleri "Hânedân-ı Âl-i Osmân Umûru Hakkındaki Kararnâme"nin ilgili maddelerine göre gerçekleşmekteydi.³⁹ Ancak söz konusu kararnâmeye zıt düşmesine rağmen Şehzade Abdülkadir Efendi'nin nikah akdini gerçekleştiren Heybeliada İmamı Şevket Efendi ve Kadıköy Osman Ağa Mahallesi Cami İmamı Süleyman Efendi'nin imâmet cihetleri ellerinden alınmıştı

³⁹ **Madde 12:** Zükûr ve inâs bi'l-cümle hânedân-ı saltanat âzâsının izdivâcında zât-ı hazret-i pâdişâhînin muvâfakat-ı hümâyûnlarının istihsâli muktezidir. Taleb-i müsâade-i seniyyeyi mütezammin tahrîren vukû bulacak mürâcaat üzerine taraf-ı eşref-i hazret-i tâcdârîden encümen-i aliyyenin mütâlaâtı istifsâr buyurulur. Encümen-i âlice işbu izdivâcın kefâetine kanaat hâsıl olup da icrâsına müsâade-i seniyye-i mülûkâne şâyân buyurulduğu halde tarafeyne ve Bâb-ı Âlî'ye tahrîren tebliğ-i keyfiyet edilir. **Madde 13:** Muvâfakat-ı hümâyûna iktirân etmeyen ve şerâit-i ânifeye dâhil olmayan izdivaçlarda zevc şehzâdegândan olup da zevce efrâddan ise zevce-i mezkûre hânedân-ı saltanata mensup addolunmayacağı gibi zürriyetleri dahi hânedân-ı âl-i Osmân'dan madûd olmaz ve zevce selâtimden olup da zevc hâriçten ise zevc ile zürriyetleri hânedân-ı saltanata mensup addolunmaz. **Madde 14:** Zükûr ve inâs hânedân-ı saltanatın izdivâc izinnâmesi şeref-sâdır olacak müsâade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî üzerine itâ edilir ve ol bâbda ki müsâade-i seniyyeyi meblağ tezkire-i sadâret izinnâmeye aynen derc olunur. **Madde 15:** Şehzâde ve sultanların akd-i nikâh merasimi şeyhülislâm tarafından usûl-i meriyyesine tevfikân Saray-ı hümâyûnda icrâ edilir...(Düstur 1927: 556-557).

(BOA, BEO, 4721/354013). Belki de bu cihet sahipleri şehzadenin nüfuzu karşısında etkin hareket edememiş ya da hanedana yönelik kararâmeyi işitmemiş olabilir. Ama her halükarda üstlendikleri cihetin şartlarına aykırı tutumları, onların kaybına yol açmıştır.

4.2. İmtihan Usulü

Şarta bağlı olmayan cihetlerin tevcîhinde, cihetin türü belirleyici olmuştur. Şayet herhangi bir cihet, cihât-ı ilmiyye kategorisinde bulunuyorsa imtihan ile verilmiş; cihât-ı bedeniyye sınıfında yer alıyor ise kişinin fizikî yeterliliği ve vakıfla ilgili kimselerin önerisi dikkate alınmıştır. 1286/1870 ve 1290/1873 yıllarına ait nizamnâmelerde belirtilen bu durumların (*Düstur* 1289, madde 8: 178; *Düstur* 1293a, madde 9: 502) ayrıntılarına, işaret edilen nizamnâmelerden ve diğer bilgi kaynaklarından erişemediğimizi ifade etmeliyiz. Nitekim örnek olması açısından 1291/1874 ve 1321/1903 tarihli iki belgede, tevcîhi dile getirilen imâmet, hitâbet, müezzinlik, kayımlık cihetlerinde istekliler belirlenirken imtihan usulüne başvurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak buradan, az evvel belirttiğimiz gibi söz konusu imtihanın detaylarına vakıf olunamamaktadır. Sadece adayların yeterlilik durumları “*lede’l-ımtihân mumâ ileyhin... iktidarı tebeyyün eylediğinden*” (BOA, MF.MKT, 21/65), “*lede’l-ımtihân ehliyeti nümâyân olan*” (BOA, MF.MKT, 703/42, Lef 1) cümleleriyle ifade edilmektedir. Dolayısıyla en azından şimdilik 1331/1913 yılında yapılan düzenlemeye kadar cihet tevcîh imtihanlarının teferruatı hakkında bilgi sahibi olamadığımızı belirtmeliyiz.

1331/1913 yılına ait Tevcih-i Cihât Nizamnâmesi’nde, cihet imtihanlarının uygulama esasları açıkça belirtilmiştir. Buna göre cihât-ı ilmiyye imtihanları İstanbul’da *Meşihat Makamı*’nın belirlediği iki kişinin katılımıyla *Şûrâ-yı Evkâf* tarafından; taşrada⁴⁰ ise kadının başkanlığında belde müftüsü ve yerel âlimlerden üç kişinin katılımıyla oluşan beş kişilik heyet tarafından evkâf memurunun hazır bulunduğu ortamda yapılacaktır. Taşra imtihan heyetinde yer alacak âlimler, kadı ile müftü ve evkâf müdürü veya evkâf memuru tarafından seçilecekti (*Düstur* 1332, madde 27: 612).⁴¹

⁴⁰ Taşrada müderrislik ve imamet cihetlerinin tevcîhi hakkında uygulama için bkz. (Öztürk 2017: 279-280).

⁴¹ Kaya, imtihan heyeti hakkında nizamnâmenin ilgili maddesini açıklarken özellikle heyet üyelerinin sayısı için metinde olmayan bilgilere yer vermiştir. Kaya’nın “İmtihan komisyonunda ise, İstanbul’da Meşihat Makamı’ndan iki kişi ile Şûrâ-yı Evkâf’tan üç kişi, taşrada ise Meşihat Makamı’ndan iki kişi ve belde

Müdürlük imtihanı için *Mutavvel*⁴² isimli kitaptan on satırdan aşağı olmamak kaydıyla uygun bir metin belirlenecekti. Belirlenen metni adayların Arapça kurallarına göre harekelemeleri, tercüme etmeleri ve içerikle ilgili bilgi vermeleri istenmekteydi. Yine bu metin üzerinden sarf, nahiv, mantık, meânî, beyan, fıkıh usulü ve kelama dair ikişer soru sorulacaktı. Müdürlük sınavında adaylar arasında eşitlik söz konusu olduğunda icâzet sahibi olanlar tercih edilecekti (*Düstur* 1332, madde 28-29: 612).

Postnişînlük imtihanı için *Halebi*'den⁴³ on satırdan aşağı olmamak üzere bir metin tespit edilecek ve tıpkı müdürlük imtihanında olduğu gibi metnin hareke, tercüme ve içerik bilgileri istenecekti. Ayrıca itikattan üç, ibadetten üç, tasavvuf, âdâb ve tarikat erkanından üç olmak üzere toplam dokuz soru sorulacaktı. Eğer postnişînlük görevini üstlenecek kişinin muhaddislik ve mesnevihânlik gibi cihetleri de üstlenmesi şart koşulmuşsa bu cihetlerle alakalı ilimlerden ilave ikişer soru sorulacaktı. İstanbul'da postnişînlük imtihanları *Meclis-i Mesâlih-i Talebe* âzâsından üç kişinin hazır bulunduğu *Meclis-i Meşâyih*'te; taşradaki imtihanlar ise mahallinde oluşturulan imtihan heyeti huzurunda ileride değineceğimiz imâmet ve hitâbet imtihanlarının esaslarına göre gerçekleştirilecekti. Taşradaki postnişînlük imtihanını yapacak heyette meşâyih'ten üç kişi yer alacaktı. Eğer imtihanın yapıldığı yerde meşâyih'ten kimse yok ise tasavvufa dair soruları İstanbul'daki imtihan heyeti hazırlayıp imtihanın yapıldığı yerdeki komisyona gönderecekti (*Düstur* 1332, madde 30-31: 612-613).

Pazartesi ve cuma vâizliği cihet imtihanlarında da *Halebi*'den on satırdan aşağı olmamak üzere metin seçilip hareke ve tercüme yaptırılacaktı. Bununla birlikte ibadetle alakalı fikhî meselelerden ve kelim konularından üçer tane olmak üzere sorular yöneltilecekti (*Düstur* 1332, madde 32: 613).

İmâmet ve hitâbet imtihanları için *Halebi*'den beş satırdan az olmayacak şekilde metin belirlenecek, adaylardan bu metni hareke ve tercüme

müftüsü ile birlikte yerel âlimlerden iki kişinin katılımıyla toplam beş kişi hazır bulunacaklardır" ifadeleriyle (Kaya 2017: 232) bizim de burada yer verdiğimiz nizamnâme metni birbiriyle örtüşmemektedir.

⁴² Teftazânî'nin (ö. 792/1390) eseri olan *Mutavvel*, Osmanlı medreselerinde ileri seviye (istiksâ) ve üst düzey belâgat derslerinin temel kaynaklarından birisi olmuştur (Irmak 2012: 174-175).

⁴³ Osmanlı âlimi İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebi'nin (ö. 956/1549) Hanefî fıkına dair meşhur *Mülteka'l-ebhur* isimli eseridir. Eser Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur (Has 2006: 549-552).

etmeleri istenecekti. İlave olarak ibadet ve nikah konularını içeren fıkıhtan beş soru, kalam ve tecvitten üçer soru yöneltilecekti. Yine adaya Kur'an okutturulacak, okuyuşunda tecvit kurallarına riayeti, sesi ve sedasındaki uyumluluğu göz önünde bulundurulacaktı (*Düstur* 1332, madde 33: 613).

Müezzinlik imtihanında ise diğer imtihanlarda olduğu gibi Arapça bir metnin hareke ve tercümesi istenmemekteydi. Adaylara sadece müezzinlikle alakalı fikhî meselelerden uygun görülen ölçüde sözlü/şifahi soru sorulacaktı. Ayrıca imâmet ve hitâbette olduğu gibi adaylara Kur'an okutturulacak ve yine oradaki kriterler esas alınacaktı (*Düstur* 1332, madde 34: 613).

Mütevelli heyetinin öncelikle şer'î hükümlerin ortaya koymuş olduğu şartları taşıma zorunluluğu vardı.⁴⁴ Bununla birlikte vakıf yönetim kadrosunda olmanın gerektirdiği her türlü bilgiye ve vâkıfın kendilerine yüklemiş olduğu sorumluluk bilincine, vakfiyelerin cihet uygulamalarına hâkim olmaları gerekecek; vakıflardan alınmakta olan harç ve vergilerle muhasebeye ait kurallardan, vakıf defterlerinin düzenlenişi ve kullanılışından imtihana tabi tutulacaklardı (*Düstur* 1332, madde 35: 613).

Devirhânlık,⁴⁵ cüzhânlık, sûrehânlık⁴⁶ ve benzeri cihetlerin imtihanı, müezzinlik imtihanı gibi yapılacaktı. Ancak müezzinlikten farklı olarak bu cihetler için adaylarda hâfızlık şartı aranmaktaydı. İmâmet, hitâbet ve müezzinlik imtihanlarında adaylar arasında eşitlik söz konusu olduğunda hâfızlık tercih unsuru olacaktı. Devirhânlık, cüzhânlık ve sûrehânlık imtihanına giren âmâlar, görme yetisiyle cevaplandırılacak sorulardan muaf tutulacaktı. İmtihan usullerine nizamnâmede yer verilmeyen kayımlık, muvakkitlik⁴⁷ ve mahyacılık⁴⁸ gibi cihetler teâmüle göre

⁴⁴ Mütevelli hakkında vakıf şartlarına, mütevellinin ehliyetine, göreve getirilmesine ve görevden alınmasına, ücretine, mütevellinin vakıfta tasarrufuna dair ayrıntılı bilgi için bkz. (Hüseyin Hüsnü Efendi 1311: 30-38).

⁴⁵ Vakfedenin belirlediği şarta bağlı olarak Cuma ya da belirli herhangi bir günde öğle namazlarından evvel mülk süresini veya bir başka süreyi okuyan kişidir. Okuma vazifesi birbirini takip eder nitelikte olduğu için buna devirhânlık denilmiştir (Berki 1966: 12).

⁴⁶ Cami, tekke ve zaviyelerde Kur'an'dan cüz okumak üzere verilen göreve cüzhânlık, süre okumak üzere verilen göreve ise sûrehânlık denilmektedir (Berki 1966: 10, 49).

⁴⁷ Muvakkit, vakitlerin tayinine yarayan saatlerin ayarlarından, tamir ve bakımlarından sorumlu kimse için kullanılan bir tabirdir. Bu kişiler yıldızlarla ilgili ilimleri ve kozmografyayı bilmek zorundaydı ve büyük camilerin

ehliyetini ispat edenlere verilecekti (*Düstur* 1332, madde 36-39: 613-614). Kayyımlik, muvakkitlik ve mahyacılık gibi cihetler, cihât-ı bedeniyyeden olduğu için bu cihetlerin isteklileri fizikî yeterliliğe ve vakıfla ilgili kimselerin önerisine uygun olarak amaçlarına ulaşabilirdi.

İmtihanalarda adaylara verilecek soru kağıtlarının formatı, heyetin imtihan kağıtlarını okuma usulü, imtihan sonunda oluşan sınav tutanağının/zabının cihet defterine kaydı ve sınav evrakının muhafazası nizamnâmede vurgulanmıştı (*Düstur* 1332, madde 40-42: 614).

İmtihanda başarılı olan kişilere sahip oldukları ciheti gösterir resmî bir belge verilir. Öteden beri ehliyet ve liyâkatleriyle cihet elde eden hak sahiplerine cihât beratları verilirken, 1331/1913 yılına ait düzenlemeyle hem berat hem de berat mahiyetinde farklı mercilere, farklı isimlerle belge düzenleme imkanı getirildi (BOA, ŞD, 664/11). Buna göre hitâbet, imâmet, müderrislik, meşihat, kürsü şeyhliği, enbiyâ-i izâm hazretlerinin türbedârlığı, Haremeyn-i Şerîfeyn ve Beytü'l-Makdis hademeliği ile tevliyet ve zaviyedârlık⁴⁹ cihetleri berat-ı âlî ile; bunun dışındaki cihât-ı ilmiyye *Evkâf Nezâreti*'nce verilecek bir resmî vesîka/vesîka-i resmiyye ile; berata muhtaç olmayan cihât-ı bedeniyye için *Evkâf Nezâreti*'nce veya *Nezâret* adına yerel evkâf idarelerince verilecek vesîkalarla geçerlilik kazanacaktı (*Düstur* 1332, madde 4: 608).

4.3. Cihet Tevcîhinde Öncelik Hakkı

Cihet tevcîhinde temel kural, cihetin babadan oğula intikaliydi (Ömer Hilmi Efendi 1307, madde 375: 182; İpşirli 1993: 547). Şartlı olmayan cihetlerde, cihet sahibi vefat ettiğinde tasarrufundaki cihet, ehliyet ve liyâkat sahibi büyük oğluna geçerdi. Şayet birden fazla büyük oğlu varsa bunların içinden ehliyet ve liyâkati olana, eşitlik durumunda yaşça büyüğüne cihet tevcîh edilirdi. Büyük evlatlar belirtilen şartları taşımadığı takdirde küçük oğula cihet verilir; bunlar birden fazla olduğu takdirde küçükler içerisinden en büyüğüne babadan kalan cihet intikal

bitişğinde sokağa bakan ve camlardan oluşan muvakkithânelerde görev yapmaktaydı (Yediyıldız 1983: 58).

⁴⁸ Mahyacı, minareler arasına geceleri kandillerle dinî, ahlakî ve sosyal alana dair özlü sözler yazan ve şekiller yapan kimselere verilen isimdir. Mahya, Ramazan ayında büyük cami minareleri arasında yapılırdı (Berki 1966: 35).

⁴⁹ Zaviye denilen küçük tekke şeyhleri için kullanılan bir tabirdir (Pakalın 2004: III, 648).

ederdi. Küçükler kendilerine tevcih edilen cihetlerin hizmetlerini belirli bir yaşa kadar⁵⁰ nâib/vekil tayin etmek suretiyle gerçekleştirirlerdi.⁵¹

Küçük evlada cihet tevcihi önceleri uygun görülmezken 1290/1873 yılında yapılan düzenlemeyle küçük çocuklar da cihet tevcihi için hak sahipleri arasında yerini almıştır. Ancak söz konusu hak, sadece cihât-ı ilmiyye için geçerli olmuş, cihât-ı bedeniyye küçük çocuklar için yine kapsam dışında kalmaya devam etmiştir (*Düstur* 1332, madde 13: 610). Vefat eden kimsenin uhdesinde birden fazla cihet olduğunda bunun çocukları arasında nasıl taksim edileceği aynı şekilde nizamnâmelerde açıkça belirtilmiştir (*Düstur* 1289, madde 1-5: 177-178; *Düstur* 1293a, madde 1-4: 500-501; *Düstur* 1332, madde 11-12: 609-610).

Cihet sahipleri vefat ettiğinde şayet geride evladı bulunmazsa cihet tevcihi için bir sıralama belirlenmiştir. Dışarıdan birisine cihet tevcih edileceğinde öncelik hakkı istekliler arasından en liyâkatli olana verilmiştir. Eğer liyâkat konusunda eşitlik söz konusu olursa sırasıyla; vefat edene akrabalık bakımından yakınlığı olana, uhdesinde başka cihet bulunmayana, fakir halde bulunana cihet tevcih edilecekti. Eşitlik yine bozulmadığı takdirde kura yöntemine başvurulacaktı (*Düstur* 1289, madde 10: 179; *Düstur* 1293a, madde 11: 502-503; *Düstur* 1332, madde 10: 609). Ancak vefat eden kimsenin ister geride evladı olsun isterse olmasın her türlü cihet tevcihinde, kişilerin yapılacak imtihanda ehliyet ve liyâkat vasfını izhar etmesi elzemdi. Burada yer verdiğimiz öncelik

⁵⁰ 1290/1873 yılına ait nizamnâmede küçük çocuğun yirmi yaşına kadar nâib yoluyla cihet hizmetlerini yürütebileceği belirtilmişken (*Düstur* 1293a, madde 6: 500-502); 1331/1913 yılına ait nizamnâmede her bir cihete göre yaş sınırlamalarına yer verilmiştir. Söz konusu durum için nizamnâmede: “*sağır iken uhdelerine bi'n-niyâbe cihât-ı ilmiyye tevcih edilmiş olanlar tarîk-i tahsilde bulunmak şartıyla devirhânlık, cüzhânlık ve benzerleri için yirmi; imâmet, hitâbet, müezzînlük cihetleri için yirmi beş; müderrislik ve tevcihi müsâbakaya muhtaç olan sâir cihet için otuz yaşına kadar müsâbaka imtihanı talep edeceklerdir. On beş yaşına vâsıl olup da tarîk-i tahsilde bulunmayanların veya tarîk-i tahsilde bulunup da zikr olunan cihât için muayyen sinleri tecavüz edinceye kadar a'zâr-ı meşrûa olmaksızın müsâbakaya girmeyenlerin veya imtihanda müsâbıklarıyla müsâvî derecede liyâkat ibrâz edemeyenlerin uhdelerindeki cihât ref' olunarak müsâbakada kazananlara tevcih edilecektir*” ifadeleri yer almaktadır (*Düstur* 1332, madde 21: 611).

⁵¹ Şam'daki müderrislik ciheti babasından kendisine kalan Ahmed Fehmi Efendi küçük yaşta olduğu için müderrislik vazifesi amcası Ebu Bekir Efendi tarafından niyâbeten yürütülmüştür (BOA, BEO, 716/53665). Bir başka örnekte Mehmed Nizameddin Efendi'ye kalan hâfız-ı kütüblük ciheti, rüşd çağına kadar amcası Mehmed Emin Efendi aracılığıyla yürütülmüştür (BOA, MF.MKT, 430/24).

hakkı ancak bundan sonra gündeme gelebilecekti (*Düstur* 1332, madde 8-9: 609).

4.4. Cihetlere İşlerlik Kazandırılması

Osmanlı vakıf sisteminde, sayı ve kapasite bakımından zamanla önemli artışlar görülmüştür. Bu artış doğal olarak cihet türlerinin çeşitlenmesine hatta büyümeye bağlı bir şekilde suistimallerin artmasına zemin hazırlamıştır (İpşirli 1993: 547). Hâlbuki bir kısım kişilerin cihet tevcihi esnasında gerçeği yansıtmayan beyanlarda bulunduğunu, bu gibi durumlardan uzak durulması ve dikkatli olunması gerektiğini beyan eden tebligatlar devlet tarafından her tarafa gönderilmekteydi (BOA, DH.MKT, 2356/115). Bu uyarılara rağmen uhdelerinde bulunan bazı cihetleri boş göstererek yeni cihet tevcihlerinin önünü açma (BOA, BEO, 411/30759), çocuklara babalarından intikal eden cihetlerde, hak sahiplerinin yaşlarının küçüklüğünü fırsat bilerek sahte muameleyle cihetleri başkalarına verme (BOA, BEO, 171/12774), askerlik hizmetinden kurtulmak için başkasının cihetini kendisine ait gösterme (BOA, BEO, 496/37191)⁵² gibi suistimali içeren durumlarla karşılaşılmaktaydı. Keza suistimali ve cihetlerin amacının dışında kullanılmasını önlemek için mevzuat düzenlemelerinde gereken hassasiyetin altı çizilmeye çalışılmıştı.

Cihet tevcih usulü açısından aynı anda iki cihetin tek kişiye verilmesinde herhangi bir engel bulunmamaktaydı. Fakat burada tek sınırlama, cihet vazifelerinin ifâsı aynı zamana denk geldiğinde veya birinin hizmeti diğerinin hizmetini hakkıyla yerine getirmeye mânî olduğunda söz konusuydu (*Düstur* 1289, madde 6: 178; *Düstur* 1293a, madde 7: 502; *Düstur* 1332, madde 14: 610). Böyle bir durum gerçekleştiğinde birden

⁵² Nitekim sürekli ilimle meşgul olan dersiâm efendiler, cami ve mescitlerde imâmet ve hitâbet cihetlerinin hizmetlerini bizzat yürütenler, mevcut ve işler halde bulunan tekke şeyhleri askerlik hizmetinden muaf tutulmaktaydı (*Düstür-ı Askerî* 1286, bend 17, 19-20: 22-23). Fakat daha sonra bu muafiyet kaldırılarak askere alınanların cihet hizmetlerini vekilleri yoluyla yerine getirmeleri esasa bağlanmıştı (*Düstur* 1332, madde 47: 615). Hatta öteden beri varlığına şahit olduğumuz askerlik istisnaları sadece seferberlik haline mahsus kılınmıştı ki; Haremeyn-i şerîfeyn hademeliği (madde 91), rûsul-i kirâm ve enbiyâ-i izâm türbedârlarından yalnız biri, her cami için elinde beratı bulunanlardan yalnız birer imam, birer hatip, birer müezzin, birer kayyım ile beratı olmayanlardan bilfiil hizmette bulunan birer imam –şayet birden fazla ise en yaşlısı- askerlikten istisna tutulacaktı (madde 92). Teâmül gereği askerlikten istisna tutulanlara bu şekilde yükümlülükler getirilmesi (*Düstur* 1334: 662, 689, 691-692, 701) ülkenin içinde bulunduğu genel harp durumuyla alakalıydı.

fazla ciheti elinde bulunduran kişi cihetler arasında tercihte bulunacak, tercih etmediği cihet kendisinden alınacaktı (Ömer Hilmi Efendi 1307, madde 377: 183). Söz gelimi Görice kasabası⁵³ Hacı Osman Efendi Cami vakfının imâmet, hitâbet ve sıbyan muallimliği cihetlerine yapılan imtihan neticesinde Zülfikar Efendi muvaffak görülmüştü. Lakin mevcut sınırlama gereği sıbyan muallimliği cihetinin başkasına verilmesi kararlaştırılmıştı (BOA, MF.MKT, 703/42).

Terk edilmiş, âtil bırakılmış ve artık lüzumu kalmamış (BOA, MF.MKT, 82/93) cihetlerin tevcihinden kaçınılması (*Düstur* 1289, madde 7: 178; *Düstur* 1293a, madde 8: 502; *Düstur* 1332, madde 22: 611), cihetlere işlerlik kazandırılması açısından önemsenmiştir. Zira vakıf hizmetlerinde cihetlerin mazeretsiz terkedilmemesi ve cihet sahiplerinin sorumluluklarına ihtimam göstermeleri temel prensip kabul edilmiştir. Örneğin bir cihet sahibi bir başka memlekete seyahat ettiğinde şayet üç aydan fazla kalırsa durumu tetkik ettirilmiştir. Eğer bu seyahat, farz olan hac ibadetini yerine getirmek gibi zorunluluktan kaynaklandıysa o kimsenin sahip olduğu cihet kendisinde bırakılmıştır. Fakat kişi keyfi şekilde bir başka yere giderek ciheti âtil durumda bırakırsa ciheti kaybetmekle karşı karşıya kalmıştır (Ömer Hilmi Efendi 1307, madde 381-382: 184-185). Bununla birlikte düzenli hizmet etmemek, izin süresi bitince görevine dönmek ve üstlendiği cihete yakışmayacak davranışta bulunmak ciheti kaybetme sebepleri arasında sayılmıştır (*Ceride-i İlmîye* 1333: 527-528). Benzer durum, suç işleyen cihet sahipleri için de geçerli kılınmıştır (*Düstur* 1332, madde 52-53: 616).

1331/1913 yılında yapılan düzenlemeyle Osmanlı coğrafyasında bulunan hayır müesseselerinin cihetlerini sınıflandırmak ve düzenlemek için komisyonların kurulması kararlaştırılmıştı (*Düstur* 1332, madde 56-59: 616-617). Atılan bu adımdaki amaç cihetlerin en etkin şekilde var olmasını sağlamaktı. Dolayısıyla dinî ve hukukî bir müessese olan vakıf hizmetlerinin dünyevî ve uhrevî kazanımlarının mahlûl hale gelmemesi için mümkün olduğu ölçüde tedbirlerin alındığını rahatlıkla ifade edebiliriz.

5. Sonuç

Osmanlı vakıf müessesesinde hizmetlerin yürütülebilmesi için cihetler tahsis edilmiştir. Vakıf çatası altında sunulan hizmetlerin neredeyse

⁵³ Görice idari taksim açısından kaza ve sancak statülerinde bulunmuş ve Rumeli, Selanik, Manastır Vilayetlerine bağlı olmuştur. Halen Arnavutluk'a bağlı eski bir Osmanlı kasabası olarak varlığını sürdürmektedir (Sezen 2017: 305).

tamamında cihetten söz etmek mümkündür. Vakıfların zamanla sayısının artması ve kapasitesinin genişlemesi cihet türlerini çeşitlendirmiştir. Tahsis edilen cihetler, belirtilen nitelikleri haiz olanlara tevcih edilmiştir. Cihet elde eden kimseler vakfın çalışmanı olarak kendilerine yüklenen sorumluluğu yerine getirmiş; bunun karşılığında gelir elde etmiştir. Böylece dinî, sosyal, kültürel birçok alanda hem toplumun ihtiyaçları karşılanmış hem de insanlara gelir kapısı açılmıştır. Gelir elde etmenin ve cihet sahibi olmanın kazandırdığı prestijli durum, cihet alanında bazen suistimallerin yaşanmasına sebep olmuştur. Ancak yapılan düzenlemelerle karşılaşılan ve karşılaşılması muhtemel olan olumsuzluklar minimum düzeye çekilmeye çalışılmıştır.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı kurumlarında gerçekleştirilen değişim-dönüşüm hareketi vakıf sahasında da kendisini göstermiştir. Her şeyden önce vakıfların yönetiminin tek elde toplanması için *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti* kurulmuştur. Vakıf organizasyonunun sorumluluğu *Nezâret*'e verilmiş, vakıf müessesesinin *Nezâret* bütünlüğü içerisinde sistemli bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ihtiyaçlara göre pek çok adım atılmıştır. *Evkâf Nezâreti* içerisinde cihet işlemlerini yürütecek bir birimin oluşturulması atılan adımlardandır. Artık vakıfların yönetiminde olduğu gibi cihet işlemlerinde de sorumlu merci belirlenmiş, *Cihât Kalemi/İdaresi* cihet işlemlerinin yeni adresi olmuştur. Yapılan düzenlemeler sadece cihât için birim oluşturulmasıyla sınırlı kalmamıştır. İlk *Cihât Kalemi*'nin kurulduğu tarihte (1870) olmak üzere Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar toplam sekiz adet mevzuat düzenlemesi yapılmıştır. Bu düzenlemelerle cihet konusunun uygulama esasları belirgin hale getirilmiştir.

Cihet tevcihinde, cihetin statüsü belirleyici olmuştur. Şarta bağlı cihetler vakfiyedeki esaslara göre; şarta bağlı olmayan cihetler ise imtihan usulüne göre verilmiştir. Cihet tevcihinde yapılan son mevzuat düzenlemesiyle (1331/1913) özellikle imtihan usul ve esasları şeffaf hale getirilmiştir. İlmi cihetlerde, cihet türüne göre hangi kitaptan ne sorulacağı ve ne kadar sorulacağı, imtihan kâğıtlarının formatı vb. konular açığa kavuşturulmuştur. Kanaatimizce aynı dönemlerde ilmiyenin merkezi konumunda bulunan medreselerde yapılmaya gayret edilen ıslah çalışmaları, medrese sonrası istihdam alanı olan cihet düzenlemelerini de tetiklemiştir. Hangi açıdan olursa olsun cihet alanında yapılan her düzenlemeyi mevcut vakıf hizmetlerini daha ileriye götürme çabasından bağımsız düşünmemek gerekir. Zira vakıf hizmetlerinin dinî yönü göz önünde bulundurulduğunda dünyevî ve uhrevî sorumluluk, vakıfla bağlantılı herkes için mihenk taşı olacaktır.

Buraya kadar zikrettiğimiz cihetlerin büyük çoğunluğu günümüze tevarüs etmemiştir. Geçmişte cihet adıyla sunulan hizmetlerin ya isimlerinde değişiklik olmuş ya da birden çok isimle yürütülen cihetler bir görevde birleştirilmiş veyahut vakıf bünyesinde sunulan hizmetler farklı kurumların sorumluluğuna verilmiştir. Dolayısıyla geçmişte vakıf bünyesinde cihet adıyla yürütülen hizmetlerden günümüze gelenler farklı isimlerle Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü hatta belediyeler gibi kamu kuruluşlarınca yürütülmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Mukavelenâmeler (A.DVN.MKL). 8/7; 80/25.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM). 455/84; 456/19; 457/97; 463/28.

Bâbiâli Evrak Odası (BEO). 140/10487; 171/12774; 176/13130; 210/15700; 247/18467; 307/22995; 390/29189; 411/30759; 496/37191; 716/53665; 1428/107085; 1443/108154; 1612/120866; 1846/138436; 2314/173549; 2582/193605; 2697/202250; 3309/248138; 3873/290417; 3962/297082; 4273/320461; 4618/346333; 4721/354013.

Dahiliye Mektûbi Kalemi (DH.MKT). 2356/115.

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT). 20/53; 58/74.

İrade Evkâf (İ.EV). 23/35; 24/21.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS). 86/3701.

Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği Evrakı (KB.MAA.FE). 2/17.

Maârif Nezâreti Mektûbi Kalemi (MF.MKT). 21/65; 22/44; 82/93; 157/79; 430/24; 703/42.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD). 664/11.

Yıldız Resmî Maruzat (Y.A.RES). 57/39.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV). 58/50.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (İBBAK)

Pertevniyal Valide Sultan Evrakı (PVS. Evr.). 2051; 2052; 2062; 2066; 3882.

Basılmış Birincil Kaynaklar

Ceride-i İlmiye (1333). “Şûrâ-yı Evkâfın Ref’-i Cihete Mütedair Mukarrerâtı”. 1 (8): 527-528.

Ceride-i İlmiye (1337). “Dersiâm Efendilere Tevcih Olunacak Cihât Hakkında Nizamnâme”. 4 (46): 1381.

Devlet Salnâmesi (1287/1870), 25. Defa; (1288/1871), 26. Defa; (1289/1872), 27. Defa; (1290/1873), 28. Defa; (1291/1874), 29. Defa; (1292/1875), 30. Defa; (1293/1876), 31. Defa; (1294/1877), 32. Defa; (1295/1878), 33. Defa; (1296/1878), 34. Defa; (1297/1880), 35. Defa; (1298/1881), 36. Defa; (1299/1882), 37. Defa; (1300/1883), 38. Defa; (1301/1884), 39. Defa; (1302/1885), 40. Defa; (1303/1886), 41. Defa; (1304/1887), 42. Defa; (1305/1888), 43. Defa; (1306/1889), 44. Defa; (1307/1890), 45. Defa; (1308/1891), 46. Defa; (1309/1892), 47. Defa; (1310/1892), 48. Defa; (1311/1893), 49. Defa; (1312/1894), 50. Defa; (1313/1895), 51. Defa; (1314/1896), 52. Defa; (1315/1897), 53. Defa; (1316/1898), 54. Defa; (1317/1899), 55. Defa; (1318/1900), 56. Defa; (1319/1901), 57. Defa; (1320/1902), 58. Defa; (1321/1903), 59. Defa; (1322/1904), 60. Defa; (1323/1905), 61. Defa; (1324/1906), 62. Defa; (1325/1907), 63. Defa; (1326/1908), 64. Defa.

Düstur (1289). “Tevcih-i Cihât Hakkında Nizamnâme”. İstanbul: Matbaa-i Âmire. Tertip: 1, II, 177-179.

Düstur (1293a). “Tevcihât-ı Cihât Nizamnâmesi”. İstanbul: Matbaa-i Âmire. Tertip: 1, III, 500-504.

Düstur (1293b). “Tevcihât-ı Cihât ve Müteferriâtı Hakkında Talimât”. İstanbul: Matbaa-i Âmire. Tertip: 1, III, 504-509.

Düstur (1299). “Evkâf Nezâreti’ni Teşkil Eden Devâirin Vezâifi Hakkında Nizamnâme”. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası. Tertip: 1, IV, 690-692.

Düstur (1302). “Dersâadet ve Bilâd-ı Selâse İle Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne’de Vâki Cevâmi ve Mesâcid ve Hayrât Vesaire Cihâtının Hîn-i Tevcihâtında ve Husûsât-ı Sâiresinde Mahkeme-i Teftiş’ten Verilecek İlâmât ve Vesâik-i Şer’iyye ve Cihât Kalemi İçin Alınması Lazım Gelen Harç Kararnâmesi”. Dersâadet: Matbaa-i Osmaniye. Tertip: 1, zeyl: 4, 124-131.

- Düstur* (1332). “Tevcîh-i Cihât Nizamnâmesi”. Dersaâdet: Matbaa-i Âmire. Tertip: 2, V, 608-617.
- Düstur* (1334). “Mükellefiyet-i Askeriyye Kanunu”. Dersaâdet: Matbaa-i Âmire. Tertip: 2, VI, 662-704.
- Düstur* (1927). “Hânedân-ı Âl-i Osmân Umûru Hakkında Kararnâme”. İstanbul: Evkâf Matbaası. Tertip: 2, XII, 554-565.
- Düstur* (1928). “Dersiâm Efendilere Tevcîh Olunacak Cihât Hakkında Nizamnâme”. İstanbul: Evkâf Matbaası. Tertip: 2, XI, 177.
- Düstur* (1937a). “Memâlik-i Şâhânede Kâin Cevâmî‘ ve Hayrât-ı Sâire Cihâtının Hîn-i Tevcîhinde Mahkeme-i Teftiş’ten Verilecek İlamât İçin Alınması Lazım Gelen Harç Hakkındaki Kararnâmeye Zeyl Olmak Üzere Kaleme Alınmış Olan Fıkra-i Munzamma”. Ankara: Başvekâlet Matbaası. Tertip: 1, V, 616.
- Düstur* (1937b). “10 Safer 1290 Tarihli Tevcîh-i Cihât Nizamnâmesi’ne Müzeyyel Fıkra-i Nizâmiye”. Ankara: Başvekâlet Matbaası. Tertip: 1, V, 515.
- Düstûr-ı Askerî* (1286). İstanbul: Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matbaası.
- Hüseyin Hüsnü Efendi (1311). *Ahkâm-ı Evkâf*. İstanbul: Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Litografya Destgâhı.
- Ömer Hilmi Efendi (1307). *İthâfu’l-Ahlâf fî Ahkâmî’l-Evkâf*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Mecmûa-i Kavânîn-i Cedîde-i Osmâniyeden Tevcîh-i Cihât Nizamnâmesi* (1331). Dersaâdet: Cihan Matbaası.
- Şemseddin Sami (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. nşr.: Ahmed Cevdet. Dersaâdet: İkdâm Matbaası.
- Tevcîhât-ı Cihât Nizamnâmesi* (1290). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Tevcîh-i Cihât Nizamnâmesi ve Harç Tarifesi* (1329/1332). nşr.: Hüseyin (Efendi). Dersaâdet: Şems Matbaası.
- Tevcîhât-ı Cihât ve Müteferriâtı Hakkında Talimât* (1290). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

İkincil Kaynaklar

- Akdağ, Mustafa (1974). *Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*. II. Cilt. İstanbul: Cem Yayınevi.

- Akgündüz, Ahmet (2013). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akgündüz, Murat (2010). *Osmanlı Dersiâmları*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Arat, R. Rahmeti (1964). “Türkçede Cihet Mefhûmu ve Bunun İle İlgili Tâbirler”. *Türkiyat Mecmuası 14*: 1-24.
- Ayar, Talip (2017). “Cihât Mevzuatı”. *Vakıflar Dergisi 48*: 145-193.
- Berki, Ali Himmet (1966). *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Has, Şükrü Selim (2006). “Mülteka’l-Ebhur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, XXXI, 549-552.
- Göyünç, Nejat (1968). “XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi”. *Tarih Dergisi 17 (22)*: 17-34.
- Günay, Hacı Mehmet (2012). “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, XXXXII, 475-479.
- Irmak, Mustafa (2012). “Bir Belâgat Kitabı Olarak *Mutavvel* ve Osmanlı Medreselerinde Okunuş Biçimi Üzerine Bir Risâle”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 42 (1)*: 173-196.
- İpşirli, Mehmet (1993). “Cihet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, VII, 546-548.
- İpşirli, Mehmet (2003). “Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara, XXVIII, 327-333.
- Kahraman, Seyit Ali (2006). *Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kandemir, M. Yaşar (2010). “eş-Şifâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, XXXIX, 134-138.
- Kaya, Umut (2017). “Osmanlı’da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcih-i Cihât Nizâm-nâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 21 (1)*: 203-254.
- Kayaoğlu, İsmet (1977). “Vakıfların Yönetim Tarihi”. *Diyanet Dergisi 16 (2)*: 124-128.
- Kazııcı, Ziya (2014). *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.

- Köprülü, Fuad (1942). “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”. *Vakıflar Dergisi* (2): 1-35.
- Martal, Abdullah (2010). “Suyolcu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, XXXVIII, 1-2.
- Öztürk, Eyüp (2017). “Salnâmeler ve Vakıf Kayıtları Işığında Ağasar Vadisi’nde Dinî Kurumlar ve Din Görevlileri”. *Şalpaazarı: Tarih-Kültür-İnsan*. Haz. Veysel Usta. Trabzon: Serander Yayınları. 269-280.
- Öztürk, Nazif (1983). *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, Nazif (1986). “Vakıfların İdaresi ve Teşkilat Yapısı Üzerinde Düşünceler”. *Diyanet Dergisi* 22 (2): s. 3-17.
- Öztürk, Nazif (1995). “Evkâf-ı Hümayun Nezâreti”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, XI, 521-524.
- Pakalın, Mehmet Zeki (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I-III. Cilt. İstanbul: MEB Yayınları.
- Sezen, Tahir (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Tuncel, Metin (2002). “Kırklareli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara, XXV, 479-481.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1983). “Vakıf İstılahları Lügatçesi”. *Vakıflar Dergisi* (17): 55-60.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2012). “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, XXXII, 479-486.

Ek

Devlet Salnâmeleri'ne Göre Cihet İşlemlerini Yürüten Görevliler

Unvanı	İsmi	Yılı ⁵⁴
Cihât Müdürü	Hilmi Efendi	1287/1870-1288/1871
Cihât Müdürü	Ali Efendi	1289/1872
Cihât Müdürü	Ali Efendi	1290/1873-1295/1878
Cihât Kalemi Mümeyyizi/ Mümeyyiz-i Evveli	Ali Efendi	
Cihât Kalemi Cihet Kısmı Mümeyyizi	Ali Efendi	1296/1878
Cihât Kalemi Evkâf Kısmı Mümeyyizi	Salih Efendi	
Cihât Kalemi Mümeyyizi	Salih Efendi	1297/1880
Cihât Kalemi Mümeyyiz-i Evveli	Salih Efendi	1298/1881-1301/1884
Cihât Kalemi Mümeyyiz-i Sânîsi	Mahmud Efendi	
Cihât Kalemi Mümeyyiz-i Evveli	Mahmud Efendi	1302/1885-1303/1886
Cihât Kalemi Mümeyyiz-i Sânîsi	Nazif Efendi	
Cihât Muavini	Mahmud Efendi	1304/1887-1305/1888
Mektubcu Cihât Müdürü	Mehmed Nazif Bey	1306/1889
Cihât Müdüriyeti Muavini	Mahmud Efendi	
Cihât Mümeyyizi	Nazif Efendi	
Mektubcu [ve] Cihât Müdürü	Mehmed Nazif Bey	1307/1890-1310/1892
Cihât Müdüriyeti Muavini	Mahmud Aziz Efendi	
Cihât Mümeyyizi	Fahri Efendi	
Mektubcu Cihât Müdürü	Mehmed Nazif Bey	1311/1893
Cihât İdaresi		
Müdür	Mahmud Efendi	1312/1894
Dersaadet Kısmı Mümeyyizi	Fahri Efendi	
Taşra Kısmı Mümeyyizi	Mazhar Efendi	
Müdür	Aziz Mahmud Efendi	1313/1895
Dersaadet Kısmı Mümeyyizi	Fahri Efendi	
Dışarı Kısmı Mümeyyizi	İsmail Mazhar Efendi	

⁵⁴ Yıl bilgisi verilirken *Salnâmelerin* yayın tarihi esas alınmıştır. İncelenen *Salnâmelerin* künyeleri şu şekildedir: *Devlet Salnâmesi* 1287/1870: 65; 1288/1871: 75; 1289/1872: 85; 1290/1873: 67-68; 1291/1874: 66; 1292/1875: 70-71; 1293/1876: 73; 1294/1877: 150-151; 1295/1878: 126-127; 1296/1878: 81; 1297/1880: 148; 1298/1881: 303; 1299/1882: 303; 1300/1883: 173-174; 1301/1884: 362-363; 1302/1885: 384-385; 1303/1886: 311-312; 1304/1887: 300; 1305/1888: 222; 1306/1889: 294-295; 1307/1890: 332-333; 1308/1891: 332-333; 1309/1892: 350-353; 1310/1892: 364-367; 1311/1893: 378-379; 1312/1894: 394-395; 1313/1895: 414-415; 1314/1896: 422-423; 1315/1897: 270; 1316/1898: 288-289; 1317/1899: 282; 1318/1900: 302; 1319/1901: 336; 1320/1902: 348-349; 1321/1903: 372; 1322/1904: 387; 1323/1905: 414; 1324/1906: 458; 1325/1907: 458; 1326/1908: 462.

Müdür	Aziz Mahmud Efendi	1314/1896-1321/1903
Dersaâdet Kısmı Mümeyyizi	Fahri Efendi	
Dışarı Kısmı Mümeyyizi	İsmail Mazhar Efendi	
Maaşât Mümeyyizi	Rıfat Efendi	
Mukabeleci	Ali Rıza Efendi	
Müdür	Aziz Mahmud Efendi	1322/1904-1323/1905
Dersaâdet Kısmı Mümeyyiz-i Evveli	Rıfat Efendi	
Dersaâdet Kısmı Mümeyyiz-i Sânisî	Arif Bey	
Taşra Kısmı Mümeyyizi/ Mümeyyiz-i Evveli	İsmail Mazhar Efendi	
Mümeyyiz	Ali Rıza Efendi	
Mümeyyiz	Ahmet Tahsin Efendi	1324/1906
Mümeyyiz	Abdullah Cemalettin Efendi	
Müdür	İsmail Mazhar Bey	
Dersaâdet Kısmı Mümeyyiz-i Evveli	Rıfat Efendi	
Taşra Kısmı Mümeyyizi	Arif Bey	
Mümeyyiz	Ali Rıza Efendi	1324/1906
Mümeyyiz	Ahmet Tahsin Efendi	
Mümeyyiz	Abdullah Cemalettin Efendi	
Müdür	İsmail Mazhar Bey	
Dersaâdet Kısmı Mümeyyiz-i Evveli	Arif Bey	
Taşra Kısmı Mümeyyiz-i Evveli	Rıfat Bey	
Mümeyyiz	Ali Rıza Efendi	
Mümeyyiz	Ahmet Tahsin Efendi	
Dersaâdet Kısmı Mukabelecisi	Ethem Efendi	1326/1908
Taşra Kısmı Mukabelecisi	Ali Efendi	
Müdür ⁵⁵	-	
Dersaâdet Kısmı Mümeyyiz-i Evveli	Arif Bey	
Taşra Kısmı Mümeyyiz-i Evveli	Rıfat Bey	
Taşra Sânisî	Ali Rıza Efendi	1326/1908
Taşra Kısmı Mümeyyiz-i Sânisî	Ahmet Tahsin Efendi	
Dersaâdet Kısmı Mukabelecisi	Ethem Efendi	
Taşra Kısmı Mukabelecisi	Ali Efendi	

⁵⁵ *Salnâme* hazırlanırken boş bulunan cihât müdürlüğü görevine hiyerarşiye (kâide-i teselsül) uygun şekilde Cihât Kalemi Dersaâdet Kısmı Mümeyyiz-i Evveli Arif Bey 6 Rebiülahir 1326/8 Mayıs 1908 tarihli iradeyle atanmıştır (BOA, BEO, 3309/248138).